

KRISTIAN BRINK, THERESE OHLSSON, CLAES PETTERSSON
OCH LENA ALEBO

FRÅN STENÅLDERNS STRAND TILL STENBERGSKA GÅRDENS BRAND

Alla stod vi tysta och allvarliga. Ett av stadens äldsta och mest karaktäristiska hus hade slukats av elden dagen innan. Husets stomme hade klarat flera andra av stadens eldsvådor, liksom rivningsraseriet under 1960- och 70-talen, då grannhuset fått stryka på foten för ett nytt Domuskomplex och oaktsamma renoveringar. Taket hade längre än de flesta andra byggnader uppvisat tydliga skällningar (de vitmålade fogarna av de yttersta takpannorna) och hade en ålderdomlig prägel. Men det som fått störst uppmärksamhet var kanske det stora blåregnet. Det växte mitt på långsidan av den Stenbergiska huslängan och täckte under sommaren nästan hela takytan med blommor.

Natten hade varit dramatisk, lågorna stod högt mot den mörka decemberhimlen, det knastrade när det gamla virket gav efter för elden. En doft av rök och tjära letade sig in i grannhusen. Grannar fick evakueras och togs emot av personalen i Nettobutiken intill. Räddningstjänsten var snabbt på plats och inrättade en kommunikationscentral på torget. Trots alla ansträngningar gick huset inte att rädda.

Men ur brandkatastrofen kunde ny kunskap vinnas, för eldsvådan i december 2016 kom att blotta den Stenbergiska tomtens allra äldsta historia. Många nya pusselbitar har nu kunnat fogas till berättelsen om Simrishamnstraktens förflutna. Innan tomten på nytt kunde bebyggas genomförde Sydsvensk Arkeologi en arkeologisk förundersökning sommaren 2017, följt av en omfattande utgrävning under

Ystads Allehandas fotograf Torun Börtz var snabbt på plats och kunde fånga lågorna som reste sig höga mot den mörka morgonhimlen.

Märta Strömbergs undersökning 1965.
Foto: Fornminnesföreningens bildarkiv på Österlens museum

sensommaren och hösten året därpå. Direkt under brandresterna fanns lämningar efter staden Simrishamns äldre bebyggelse, men också spår efter de människor som levde i trakten under sten-, brons- och järnålder. Tidigare utgrävningar i kvarteret hade gett oss tydliga ledtrådar om vad som väntade. Mörka lager, späckade med flinta, kom i dagen när grundläggningen för Domusvaruhuset påbörjades

1965. Lundaprofessorn Märta Strömberg kunde snabbt konstatera att fynden härrörde från stenåldern. Drygt 20 år senare, 1987, undersöktes ytterligare en del av bopplatsen då BrunnsHallens tomt grävdes ut av arkeologer från Länsmuseum i Kristianstad.

STENÅLDERSTRANDEN

Strandmiljön som en gång fanns där Stenbergiska tomten ligger föreställer man sig idag lättast genom att blicka nedför den sluttning som fortfarande ses när man via Stenbergs strädde har utsikt från Stora Rådmansgatan ned mot Yngve Östbergs väg. Här har man en gång kunnat blicka från en strandzon ut över vattnet. Området har varit gynnsamt för jakt och fiske. Dessutom har det varit lätt att nå Tommarpsåns mynning en bit norrut. Ådalen har lett till bra jaktmarker längre inåt land. De allra äldsta fynden är få, men talar trots det sitt tydliga språk. Enstaka karaktäristiska flintredskap visar att platsen besöktes vid olika tillfällen från omkring 9000 f.Kr. fram till cirka 4000 f.Kr., en tid då jägare, fiskare och samlare levde i trakten.

Kring 4000 f.Kr. påbörjades en ekonomisk förändring i Sydskandinavien – odling och boskapsskötsel började få betydelse. Introduktionen skedde över ett antal hundra år, men ur ett ekonomiskt perspektiv fick jordbruket inte sitt tydliga genomslag förrän efter 3800 f.Kr. Jordbrukets införande skedde genom en komplex dynamik mellan inhemska anammande och inflyttande människor från kontinenten. De förde med sig så-

Stenålderstrand. På bilden ses ett mörkt sandlager som vilar på en stenig botten. Här hittades flera fynd från tiden kring 3000 f.Kr. Ovanpå detta anas ett tunt ljus sandlager som i sin tur täcks av ännu ett mörkare lager. I detta fanns rikligt med fynd från slutet av stenåldern och början av bronsåldern, omkring 1000 år yngre än fynden från det undre lagret.

väl kunnande som utsäde och tamboskap. De mest distinkta fynden från jordbrukets tidiga era inom kvarteret Lars Johan kommer från undersökningen 1965. Välbevarad keramik dateras till ca 3300 f.Kr., en tid då jordbruket definitivt utgjorde en viktig del av försörjningen. Strandbopplatsen har också erbjudit goda möjligheter till jakt, insamling och fiske. Man hade alltså flera ben att stå på när det gällde sin försörjning.

Fynden från Stenbergiska tomten är något yngre, från århundradena kring 3000 f.Kr. Återigen ser vi hur kontaktvägar utanför det moderna Sveriges gränser

påverkat samhället. Från områden öster om Östersjön kom starka influenser i form av en ny era av jaktkultur, framför allt förknippad med säljakt. Detta hade sitt tydligaste genomslag i östra Mellansverige, men inte minst föremålstyper spreds längs kusten ned till södra Sverige. I fyndmaterialet från Stenbergiska tomten ses denna influens genom både dekorerad keramik och pilspetsfragment. Den ekonomiska förändringen är däremot inte lika tydlig. Snarast ser vi hur en uthållig ekonomi med inslag av jordbruk, jakt och fiske haft sin fortsättning. Små fragment av djurben har kunnat artbestäm-

mas till får eller get, nötboskap, svin, säl och hund. Hantverket var också i högsta grad närvarande. Koncentrationer av stora mängder flintavslag hittades i sanden. Avslagen utgör avfall från produktion av flintredskap, troligen främst yxor men även mejslar. Den flintyxan vars eggparti hittades på Stenbergiska tomten kan mycket väl ha tillverkats här.

METALLENS OCH RISTNINGARNAS TID

En eller flera sandstormar hade täckt delar av stenåldersstranden. Det tjocka sandlagret bildade grunden för en ny markyta, längre bort från havet som nu dragit sig tillbaka något. Den mörka markytan innehöll rikligt med föremål från århundradena kring 2 000 f.Kr., i övergången mellan sten- och bronsålder. Den här tiden var omvälvande. Ett tidigare ovanligt material, koppar, fick sitt genomslag på allvar. Råmaterialet kom från Centraleuropa såväl som från de brittiska öarna, men tidigt utvecklades ett inhemskt metallhantverk där framför allt yxblad gjöts i stor omfattning. Senare blandades koppar med en liten andel tenn, och brons blev resultatet. En ny typ av hus började byggas, även detta med inspiration från Centraleuropa. Kontaktvägarna gick längs kusterna där man färdades i båtar som paddlades längs de stora europeiska floderna. Så småningom, omkring 1700 f.Kr., började denna nya värld också träda in via de många hållristningar som finns i Simrishamnstrakten. Avbildningar av yxor och skepp visualiserar kontakterna. Samhället på våra breddgrader blev mer

hierarkiskt med framväxande hövdingadömen som ett resultat.

Från Stenbergiska tomten finns föremål som pekar på en tydlig närvaro under denna omvälvande tid. Karaktäristisk keramik och fint tillverkade pilspetsar doldes i den mörka sanden. Några av pilspetsarna visar en direkt inspiration från kontinentalt håll. Där de flesta har vad som kallas urnupen bas har ett fåtal en liten tånge i basen. Den här typen är relativt ovanlig i Sydsandinavien. Tången fästes in i pilskäftet. Fynd av harts från Stenbergiska tomten visar att man har tillverkat pilar här. Harts (kåda) bearbetades genom att man tuggade den. Den användes sedan bland annat som fästmedel när pilspetsarna skaftades. Att pilarna använts och sedan kasserats är också tydligt. Spetsarna är i de flesta fall skadade. Tillsammans med fynden av ben från får eller get, nötboskap, svin och torsk ger de en tydlig fingervisning om en fortsatt bred ekonomisk bas.

En liten, men fantasieggande koppling till Simrishamnstraktens hållristningar upptäcktes bland all den sten som marken var full av. Bland de tusentals stenar vi grävde fram, och i de flesta fall direkt slängde åt sidan, föll blicken på en sten med en flat yta där svaga spår av ristningar framträdde. Det geometriska mönster som ses på stenen kan i viss utsträckning jämföras med mönster på några av gravhällarna i det stora röset vid Kivik, Bredarör, och på en praktfull rikt dekorerad bronsyx från Borrbytrakten. Stenen, som med lätthet kan hållas i en vuxen persons hand, ger en vardaglig förankring av ett

Ristad sten. Ovanför tummen parallella linjer och högre upp parallella sicksack-linjer.

stilistiskt formspråk som via dessa jämförelser snarast förknippas med socialt viktiga sammanhang. Kanske har personen som ristade stenen rentav sett hällarna i Kivik innan de täcktes över, eller fått beskåda yxan från Borrby vid en större fest med ceremoniella inslag.

Under den senare delen av bronsåldern, från strax före 1000 f.Kr och framåt genom järnåldern, blev spåren inom Stenbergiska tomten färre. Det betyder inte att människor inte bodde i trakten, bara att de ytor vi undersökte användes på ett annat sätt än tidigare. Enstaka eldstäder visar att man vistades här tillfälligt. Kanske var det herdar som tände lägereldar inför natten. Det är inte förrän staden Simrishamn börjar växa fram som ytan åter tas i anspråk mer stadigvarande.

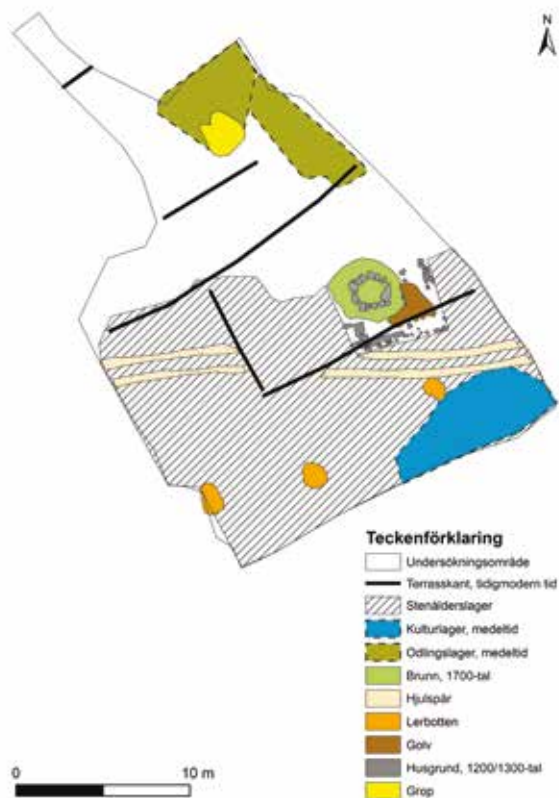
Pilspetsar från stenålderns slut-bronsålderns början. De är samtliga skadade vilket tyder på att de använts. Den undre har en tånge, något som visar på kontinentala förebilder. Den övre, längsta pilspetsen, är ca 4,5 cm lång.

VÄG ELLER HJULSPÅR?

En av de verkliga tjuvningarna med arkeologi är de överraskningar man av och till ställs inför. Man kan ha en klar bild av platsen, av fornlämningen man arbetar med och likväl bli förbluffad. Så kändes det den 29 augusti 2018 när vi var i färd med att schakta bort det tjocka lager av flygsand som den Stenbergiska gården hade vilat på. För tvärs över den gamla markyta som sakta frilades löpte två tydliga parallella spår över en sträcka av 25 meter. Hjulspår. En oväntad hälsning från resenärer i en gång-tid.

Avståndet mellan de båda hjulspåren, lite drygt en meter, stämmer väl överens med axelbredden på vanliga allmogevagnar, vagnar vi idag kan se på museer och i hembygdssamlingar. Men här talar vi om en datering som ligger minst tusen år tillbaka. Den exakta tidpunkten undflyr oss; trots att prov togs ur spårens fyllning fanns inget material som kunnat åldersbestämmas. Hjulspåren skär dock genom en hård som placeras i yngre bronsålder med hjälp av en kol 14-datering. Markytan som vagnen rullat fram över täcktes av ett tjockt lager flygsand i vilket man under tidig medeltid anlagt lerbottnar. Så vår relativa datering av spåren hamnar i järnålder, närmare går det inte att komma.

Vad säger då dessa spår? Är det frågan om Simrishamns äldsta väg? Där måste man nog tyvärr reservera sig. Det hand-

Medeltidens spår. Lerbottnarna huset och odlingsterrasserna.

lar snarast om en händelse, om ett fruset ögonblick. Vid något tillfälle har en vagn färdats till eller från stranden. Man har valt att köra längs den branta nordsluttningen. Det är en begriplig reaktion; den som färdas utnyttjar en naturlig ledlinje i terrängen. Hade det varit fråga om en verklig väg, ett stråk som brukats kontinuerligt, skulle det inte ha funnits något distinkt vagnsspår som avtecknat sig i sanden. Då hade vi frilagt ett myller av hjulspår som skurit och korsat varandra. Kanske hade det rentav utbildats en så kallad halv väg där

Tvärs över utgrävningen löpte de två hjulspåren, fyllda av ljus flygsand.

slitage och erosion skapat en nednött ränna i den lösa sandjorden.

Låt oss istället betrakta hjulspåren genom kvarteret Lars Johan som ett fascinerande exempel på historiens slumpmässighet. På hur även de mest subtila lämningar av mänsklig verksamhet kan överleva genom seklerna där rätt förutsättningar råder. Här handlar det om översandning. Om hur vagnsspåret och den ursprungliga markytan raskt har täckts över av ett tjockt lager flygsand. I sig är det talande som ett belägg för hur hårt utnyttjade de lätta sandjordarna i Simrishamnstrakten har varit vid detta tillfälle. Erosion och sandflykt har en lång historia i Skåne.

LERBOTTNAR - KOMMERSIELLT FISKE ELLER HUSBEHOV?

Vad arkeologerna något missvisande kallar lerbottnar är en typ av lämningar som mer än någon annan associeras med Simrishamn. De kan enklast beskrivas som trågformade gropar som grävts i sanden och som klätts in med ett lager av ren lera. Lerbottnarna uppträder i olika storlekar och djup, från handfatsstora upp till rena badkar av lera. Att de utnyttjats till något viktigt är uppenbart eftersom råmaterialet, leran, transporterats till platsen. Dateringen hamnar i äldre medeltid, vanligtvis i 1100- och 1200-tal. De påträffas i strandnära lägen längs Skånes kuster, gärna på platser där

städer kom att växa fram, såsom Malmö, Skanör, Falsterbo, Ystad och... Simrishamn.

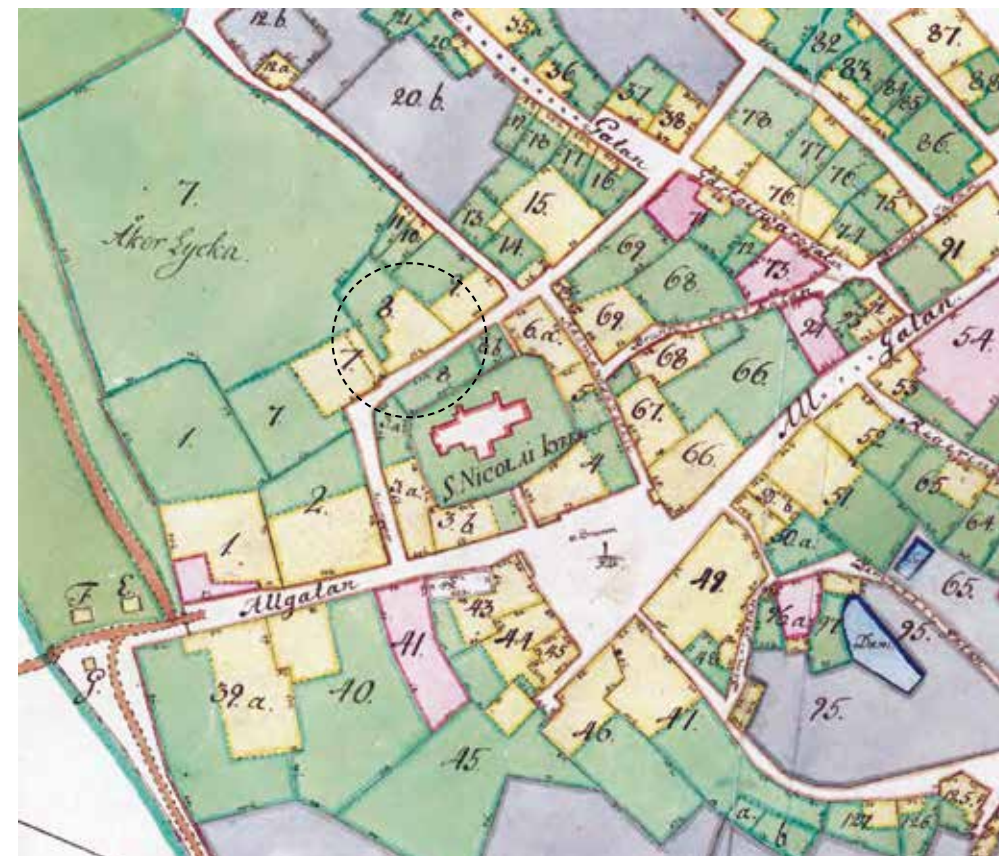
Att lerbottnarna har ett samband med medeltidens intensiva sillfiske är väl belagt. Däremot är funktionen föremål för debatt och en mängd olika teorier har presenterats under årens lopp. Har de fungerat som tillfälliga förvaringsplatser för fångsten, innan man hunnit rensa och salta in sillen? Det är möjligt. Ett annat förslag är att man fyllt groparna med fiskrens som fermenterats och att man utvunnit lysolja. Kanske har de fyllts med vatten eller färsk löv och fungerat som en sorts enkla kylskåp, välbehövligen på platser där man hanterat livsmedel i stor skala. För den under lång tid överflödande tillgången på sill var både en välsignelse för det danska riket och en livsnödvändighet för dess invånare. Många var de som ville ha del i de rikedomar som sillen alstrade, inte minst då tyska köpmän – hanseater – som kunde organisera inköp och långväga transporter. För sill var hårdvaluta i ett Nordeuropa där de många fasteperioder som den katolska kyrkan påbjöd skapade en enorm efterfrågan på tillåten föda dit fisk räknades.

I Simrishamn har lerbottnar i tusental legat koncentrerade i ett brett stråk längs stranden. Här påträffas de vid snart sagt alla arkeologiska undersökningar och ligger då så tätt att de skär eller överlagrar varandra. Uppenbarligen har det varit trångt om utrymmet och konkurrensen hård om de platser som ändå fanns.

När man gräver ut en lerbotten är det vanligt att finna mängder med fiskben

och fiskfjäll på dess botten. Men även slaktavfall i form av djurben, blandat med hushållssopor som keramikskärvar och olika kasserade föremål påträffas. Uppenbarligen har anläggningarna haft en kort brukningstid och därefter fyllts med allsköns avfall och orenligheter. Det är också viktigt att notera den skillnad som ligger i var lerbottnar påträffas. I direkt anslutning till stranden uppträder de mycket talrikt, men lerbottnar påträffas även längre upp i staden. Där ligger de glesare, en skillnad som antagligen beror på vem som brukat dessa gropar. Nere vid vattnet möter vi det storskaliga, kommersiella fisket, medan lerbottnar uppe i staden snarare ska ses som spår av ett husbehovsfiske. Man har utnyttjat samma tekniker, samma metoder, vilka dessa nu varit.

Vid undersökningarna i kvarteret Lars Johan 2018 hade vi räknat med att påträffa lerbottnar, precis som vid tidigare utgrävningar i närheten. Så blev också fallet. Sammanlagt frilades tre stycken i tomtens högre belägna del, närmast gatan. Som väntat låg de spridda, glest fördelade över ytan och bör därför ses som knutna till gårdshushåll, snarare än yrkesmässigt fiske. Tyvärr kunde vi inte samla in det fynd- och provmaterial som man hade hoppats på, eftersom föga mer än anläggningarnas plana botten återstod. När bostadslängan utmed Rådmansgatan uppfördes på 1700-talet schaktades ytan av; dessa grundläggningsarbeten hade nästan helt utplånat spåren efter vårt tidigmedeltida fiske, lerbottnarna.

Geometrisk charta över Cimbrishamns Stad, juli 1750. Upprättad av lantmätaren Gabriel Norström. Notera hur tomt nr 8 är belägen på båda sidor av Rådmansgatan – en äldre fastighet som delats när gatan lades ut?

I UTKANTEN AV SIMRISHAMN - UGNEN OCH TRÄDGÅRDEN

Trots närheten till stadskyrkan S:t Nicolai är det tydligt att kvarteret Lars Johan ligger i utkanten av det medeltida stadsområdet i Simrishamn. Här spelar givetvis topografin en viktig roll; den branta sluttningen har i sig utgjort en tydlig begränsning. Likaså den förmodligen sanka ängsmarken som tog vid norr därom. Vid en analys av det äldre kartmaterialet, till exempel Gabriel Norströms geome-

triska karta över Simrishamn upprättad i juli 1750, är det slående hur stadstomten med nummer 8 finns på båda sidor av Rådmansgatan. Det tyder på att en ursprungligen större fastighet har delats när gatusträckningen tillkommit. Vårt arkeologiska material pekar i samma riktning.

Ett kulturlager, avsatt på den markyta som bildats ovanpå det tjocka lagret flygsand där lerbottnarna var nedgrävda, sträckte sig ca fem meter norrut från Rådmansgatan räknat. Fyndmaterialet har en

datering från högmedeltid med fortsättning in i 1600-tal. I lagret förekom en mindre mängd av spill från metallhantverk, kanske en indikation på vilka verksamheter man ägnat sig åt i denna stadsgård. Här undersöktes också lämningarna efter en kupolugn vars botten bevarats, täckt av den instörtade kappan, dess överbyggnad. Ugnen mätte 2,5x1,3 meter och har nyttjats till matlagning, men inte i första hand till bakning. I vad som varit ugnens inre påträffades rikligt med matrester: fiskben, fiskfjäll samt ben från både fågel och mindre däggdjur. Den förefaller att ha varit friliggande, möjligen skyddad av ett enklare skärmtak. I lagret under ugnen påträffades mycket djurben och även brända sädeskorn, så det är möjligt att den utgrävda ugnen haft minst en föregångare på platsen.

Ugnen, hantverksavfallet och det faktum att kulturlagret upphörde före nordsluttningen, visar att detta varit en utkant i en stadsgård, ett lite perifert område i tomten där man kunnat syssla med aktiviteter som av en eller annan orsak inte riktigt passade inne bland husen. Att dessutom odlingsytorna i form av en terrasserad kål- eller trädgård tog vid i själva sluttningen stärker denna tolkning. Det finns talande arkeologiska belägg för hur boende, hantverk och odling har zonerats på liknande sätt i medeltida stadsgårdar på platser som Åhus, Nya Lödöse och Vadstena för att nämna några exempel.

Norr om ugnen gjordes oväntade upptäckter redan vid förundersökningen sommaren 2017. Här fanns dels tydliga lagerskiljen i sandjorden, dels syntes

märkliga spår ned i den underliggande rena sanden: märken efter hackor, efter odling! Här hade stadsgårdens kålgård funnits och kanske dess trädgård också. Man hade lagt ut smala såbäddar parallellt med sluttningen och skapat ett system av små odlingsterrasser ned mot sankängarna. Det har inte handlat om några stora arealer, men då som nu var närodlad attraktivt. Tyvärr var det inte möjligt att finna ut vad som odlats när de jordprover som insamlats från odlingsjorden analyserades. Växtrester som fröer, kärnor och delar av de plantor som en gång vårdats och skördats här har inte bevarats i den magra och vattengenomsläppliga jorden. Vi får nöja oss med redskapsspåren; i sig fascinerande att märken efter jordbearbetning för 800 år sedan har överlevt in i vår egen tid!

Sandjorden på platsen kan knappast betecknas som bördig – man var tvungen att gödsla ordentligt för att kunna nyttja den till trädgårdsodling. Den bästa tillgängliga näringen fick man precis som idag från komposter – från det avskräde som samlades på den egna gården. Kanske hämtades det även från andra fastigheter i Simrishamn? För i den medeltida staden var avfall en tillgång snarare än ett problem. Återbruk är ingen ny företeelse. För oss arkeologer innebär de ständiga omlagringar och förflyttningar av jord som pågick i staden ett problem, eftersom det blir närmast omöjligt att bestämma ursprunget för de fynd som görs i odlingslager likt dessa. Och fynd av alla de slag dök upp på de forna odlingsbäddarna i kvarteret Lars Johan. Mest djur-

ben förstås, rester från slakt och matlagning, men även keramik med dateringar till 1200–1300-tal förekom talrikt. Även flera medeltida silvermynt påträffades, äldst ett som präglats för Valdemar II, regent från 1202 till 1241. Till de udda föremålen får även två fingerringar räknas: en av brons och försedd med en röd sten, den andra slät och möjligen tillverkad av elfenben. Men det handlar om småting, om saker som tappats eller brustit, som förlorats eller kasserats i dåligt upplysta bostäder och hamnat bland hö och strå på golven.

Verkligt oväntat var dock fyndet av människoben i våra odlingslager, ett mellanhandsben från en vuxen individ samt underkäken till ett barn i åldern fyra till fem år. Men även här ligger förklaringen med stor sannolikhet i att näringsrik jord flyttats till terrasserna i nordsluttningen. Nicolaikyrkans bogårdsmur låg bara drygt 30 meter från platsen där benen hittades, så det behöver inte ha handlat om några längre sträckor. Även på våra dagars välskötta kyrkogårdar kan den uppmärksamme lätt finna exempel på hur skelettets många små ben ligger synliga på markytan. De omständigheter som är tankeväckande med benen från den Stenbergiska gårdens tomt är emellertid dateringarna. För de hamnar i övergången från vikingatid till tidigaste medeltid, med kol 14-dateringar inom tidsrummet 993–1188 e.Kr. Det första skriftliga omnämnandet av S:t Nicolai kyrka är från 1161 och gäller sannolikt stenkyrkan i dess äldsta fas. Det förefaller dock rimligt att den haft en föregångare,

kanske på samma plats då läget har varit så framträdande i landskapet och eftersom den äldsta kända bebyggelsen har legat mellan kyrkbacken och stranden. Observationer från tidigare arkeologiska undersökningar inne vid kyrkan pekar i samma riktning. I det sammanhanget blir fyndet av obrända människoben från ett medeltida odlingslager i kvarteret Lars Johan verkligt spännande. De ger både en indikation på och en datering av vad som kan vara Simrishamns äldsta kristna begravningsplats. Att konkret hitta denna kyrkogård blir en uppgift vid framtida arkeologiska undersökningar.

EN STAD VÄXER - Huset I SLUTTNINGEN

Perioden från 1200-talets mitt och framåt innebar en uppgång och expansion för Simrishamn liksom för andra skånska kuststäder. Trots den politiska oreda som rådde i det danska riket knöts man tätare in i ett nät av internationella kontakter. Hansans betydelse för handeln kring Östersjön kan knappast övervärderas och den tyska närvaron i Simrishamn märks på många sätt. Dels finns manifesta lämningar som Lübeckerkapellet vid torget, dels visar handelsbodarnas mynt och yngre svartgodskärl utbytets riktning. Från Stenbergiska gårdens tomt finns fynd av små järnkrampor, så kallade sintels, som är karaktäristiska för den frisiska skeppbyggnadstraditionen. Ursprungligen har de hållit drevningen på plats i skrovet till fartyg av den typ vi känner under namnet kogg. Kasserat skeppstimmer har sedan återanvänts av stadgårdarnas invånare.

Den medeltida byggnadens stengrund och golvlager. Den blev delvis förstörd på 1700-talet när man satte ner gårdsbrunnen invid den nybyggda huslängan.

Även i kvarteret Lars Johan märktes hur bebyggelsen expanderat. Redan då vi undersökte brandtomten med georadar på försommaren 2017 hade en regelbunden struktur i den övre kanten av slutningen observerats. Men eftersom den stora stensatta brunnen till 1700-talets Stenbergiska gård låg på samma plats var det inte lätt att tolka detta eko. Emellertid skulle stengrunden och golvnivåerna från en medeltida byggnad komma att friläggas här – en upptäckt man inte riktigt hade förväntat sig. De bevarade delarna av den södra väggsyllan mätte 5,2 meter men byggnaden har sannolikt varit större än så. Huset har haft minst två rum

försedda med lergolv och har värmts upp av en ugn.

Fynd av mynt och tidstypisk keramik placerar huset i högmedeltid, det har fungerat från tidigt 1200-tal till en bit in i följande sekel. Utifrån fyndmaterialet och de analyser som gjorts förefaller byggnaden snarast ha utnyttjats som kök och bostad. Andelen ben från spädgris var anmärkningsvärt hög, men även får eller get, gås, höns och torsk förekommer bland matresterna. Ingenting tyder på att huset brukats som verkstad. Vad vi däremot såg var spåren efter dess övergivande. För en tid har huset stått tomt och öde eftersom ett lager av flygsand hamnat över golven,

Skärvor av en grönglaserad kanna, importerad från Flandern, daterad till perioden 1175–1350.

Ströning – litet bronsbeslag att sy fast på tyg eller läder.

Silvermynt, präglat för Valdemar II (1202–1241).

Målat medeltida fönsterglas, en skärva från S:t Nicolai kyrka?

Fingerring av brons med en infattad, ursprungligen röd sten.

Fint dekorerat skaft, möjligen tillverkat av elfenben.

Små järnkrampor (sintels), använda till att fästa drevningen i en hanseatisk kogg.

En hälsning från Stenbergiska gården – det noga stensatta karet till gårdsbrunnen och lite av det skräp man slängt ner då brunnen fylldes igen omkring 1910.

inblåst sand som i sin tur har täckts av rasningsmassor från rivningen av huset.

Hur ska vi då betrakta denna byggnad, uppförd vid randen av både sluttningen och stadsområdet? Hör den till den stadsgård som låg närmare S:t Nicolai kyrka? Det är fullt möjligt, men omöjligt att säkert belägga. Liksom hjulspåren i ett långt tidigare skede hamnar huset i en randzon, i ett område där man kunnat färdas – eller uppföra ett nytt hus. Just här fick bebyggelsen kort varaktighet av orsaker vi inte känner i detalj, men så fungerar en periferi. Tomtmark i mindre fördelaktigt läge var en resurs som kunde utnyttjas under perioder av tillväxt, medan den kom att läggas öde under sämre tider.

Och sämre tider kom. Tillgången på sill minskade under 1400-talet och 1560 uteblev sillen helt. Den politiska och religiösa oro som unionsupplösning, reformation och återkommande konflikter innebar gick inte obemärkt förbi i Simrishamn. Det följande seklet innebar än värre svår-

tider med pest, krig och ett svenskt makttövertagande efter Roskildefreden 1658, följt av det för Skånes del så förödande skånska kriget mellan 1675 och 1679.

ÅTERKOMSTEN - STENBERGSKA GÅRDENS 1700-TAL

Fredsperioden under 1700-talet, vilken inleddes i efterspelet till det svenska stormaktsväldets slutgiltiga sammanbrott 1721, innebar efterhand goda tider för handel och jordbruk. Skåne återhämtade sig från krig och kriser. Simrishamn utgjorde därvid inget undantag. I det ljuset ska vi se bebyggelsens återkomst till tomten norr om Rådmansgatan, en gata som i sig bör tillhöra stadens nya expansionsfas. Det är svårt att utifrån det äldre kartmaterialet avgöra när bostadslängan som kom att ingå i den Stenbergiska gården egentligen har uppförts, men fyndet av takbjälkar med årtalen 1753 och 1761 inristade ger en bra ledtråd. Det är emellertid inte osannolikt att byggnaden kan vara äldre än så.

Efter att brandmassorna hade avlägsnats våren 2017 återstod inte speciellt mycket av 1700-talsgårdens bostadslänga. Kvar fanns den stabila terrasskanten i sluttningen, en stenmur som möjliggjort att en plan byggyta kunnat skapas. Vid själva utgrävningarna fann vi emellertid fler spår som visade hur man gått tillväga när huset uppfördes. Där fanns stenar utlagda vilka hade burit mellanväggarnas syllträn, samt fundament till skorstenar och eldstäder. Intressantast var nog det 30 centimeter tjocka lerlager som lagts ut på hustomten efter att denna schaktats av.

Närhelst man under sommaren passerade den Stenbergiska längan stod det någon och fotograferade det magnifika blåregnet. När våren efter branden kom kunde man se att blåregnet inte helt hade gett upp. Den rest av växten som kunde räddas står nu vid en brandhärjad mur inne i trädgården och kommer att kunna glädja åtminstone boende i det nyuppförda kvarteret.

Leran var inte avsedd som ett golv vilket man kunnat tro, utan ska snarast ses som en stabilisering, nödvändig när man bokstavligen byggt på lös sand. Dessutom bör lagret ha fungerat som en fuktspärr, en isolering under de verkliga golven. Lösningen kan tyckas nog så modern, men ingick i en hantverkstradition med långa anor.

Ett steg ned i sluttningen påträffades den brunn som tillhört gården, en stabil stenkammare som mätte 2,5 meter i diameter och var mer än två meter djup. Att den gått ur bruk när innergården bebyggdes visades av det avskräde som fyllde brunnskaret. Här låg allsköns brå-

te: skor, olika metallföremål, skärvor av keramik och porslin samt ölbuteljer med tydliga dateringar kring tidigt 1900-tal.

Längre ned i sluttningen hade man återupptagit trädgårdsodlingen. Här skapades flera terrasser stödda av stabila murar av tillhuggna kvartsitblock. Liksom i tidigare skeden fylldes varje avsats med sandjord som bättrats på med gödning i form av hushållsavfall. Den rikligt förekommande keramiken i dessa massor kan främst dateras till 1700-talet. Odlingsterrasserna syns faktiskt indirekt på kartan från 1750, där tomtgränsen mot väster följer de murar vi påträffade vid undersökningarna 2017 och 2018.

STENBERGSKA GÅRDEN OCH DESS ÄGARE

Tomten där Stenbergiska gården låg har nummer 11 på kartan 1706. Då var ägaren Sören Johansson, som förfogade över en tomt på 2 886 kvadratalnar, vilket med dagens mått är ca 1 400 kvadratmeter. Ägarskapet gick över till handelsmannen Lars Holmström, vars änka sedan måste ha byggt till huset.

På 1750 års karta har fastigheten fått nummer 8. I beskrivningen av tomten kan man läsa:

Den delen som är intil gatan belägen, är Frigrund, men för norra delen, tillika med Tompten utmed kyrkogården, som brukas til Trädgårdar, betales jordskuld 1 d:r 6 Srmt. (1 daler 6 öre silvermynt) Den fria tompten är bebyggd intil Gatan med korswärke och Mursten, samt Halmtak; men in på Gården emot Norra sidan är en ny Länga med Murstens väggar och Tegeltak, innehafwes af Handelsman Lars Holmströms änkja; både tompterne innehålla 3725 [kvadratalnar].

Paret Holmströms son Arvid skrev en historisk avhandling om Simrishamn, den första i sitt slag, som lades fram till offentlig granskning för magistergraden den 23 juni 1759 i Lund. Den omfattar 34 sidor och är tryckt på latin med titeln *Dissertatio historica de Cimbrishamnia* och är en beskrivning över stadens geografi, demografi och ekonomi. Det var tio år efter att Linné besökt staden och Arvid Holmström ville kanske med sin avhandling rätta till och utveckla en del av de resonemang den store Blomsterkung-

en fört. Holmström blev senare rektor vid trivialskolan i Simrishamn.

De två årtalen som, var inhuggna i husets takbjälkar lär ha tillkommit under familjen Holmströms tid.

En annan familj som kan knytas till huset är postmästare Malmqvists. Postmästaren och hans tre döttrar bodde här i slutet av 1700-talet. De är alla begravda på Gamla kyrkogården tillsammans med den nye postmästaren Tengwall som ska ha haft ett gott öga till en av döttrarna. Men mer om detta i ett annat kapitel

Huset kom sedan i N.P. Ehrnbergs vård. Han var rektorn som inte blev vid sin läst utan sadlade om till läderfabrikant med hjälp av sin hustrus ärvda företag. Han blev på så vis anfader till flera generationer av ägare till Ehrnbergs läderfabrik. Det var också han som 1847 tog den första brandförsäkringen för Stenbergiska gården, som då hade flera längor.

Gården numrerades 1874 åter om till nummer 11 och såldes två år senare av murarmästare Raab till snickaren Alfred Waldemar Stenberg, vid tillfället 35 år gammal. Lagfarten utfärdades den 6 mars samma år. Waldemar Stenberg var gift med Carolina Mathilda Meissner. Och så kom alltså den första Stenbergsfamiljen till gården och den Stenbergiska eran kunde ta sin början. Waldemar Stenberg ansågs som en mycket duktig och kunnig snickare. Ett av hans skåp finns bevarat på Nordiska museet i Stockholm. Ytterligare bevis på hans skicklighet är det gyllene lejon som han tillverkade till Apoteket Lejonet på Storgatan i Simrishamn och som en gång prydde apotekshusets utsida. Nu

kan man studera lejonet inne i apotekslokalen på Storgatan. Inför arbetet med *En sekelkrönika*, utgiven av Simrishamns fabriks- och hantverksförening 1947, intervjuade den Simrishamnsfödde journalisten Charlie Svenson den dåvarande företagsledaren Assar Stenberg. Assar var son till Waldemar och Mathilda och hade minnen från gården och verksamheten från 1890-talet då han växte upp här.

Det gjordes betydelsefulla insatser inom hantverket även av kvinnor, som inte voro direkta yrkesidkare i egenskap av mästare. Om den manlige mästaren höll trådarna i sin hand på verkstaden, så var mästarinna, hans hustru, på sin post i hushållet, lika utslagsgivande och outhärlig för det helas gäng. Och det var inga små hushåll som mästarinna i de större hantverksföretagen hade att svara för vid tiden kring sekelskiftet [1900].

De många lärlingarna skulle enligt dåtidens sed ha både kost och logi, men dessutom hade mästarinna, då hon fattade sin uppgift riktigt, rent moderliga förpliktelser mot ungdomarna, som ofta hade sina föräldrar på andra orter.

Stenbergs hade vid sekelskiftet 1900 tre gesäller och upp till tio lärlingar. Efter långa arbetsdagar och en måltid bestående av kokt gröt ena dagen och stekt gröt den andra hade pojarna en stunds fritid. Eftersom de bodde i gården samlades de i gesällkammaren för att spela kort, ta emot kamrater från andra verkstäder och prata. Den yngste lärlingen fick ibland, när några ören fanns att tillgå, springa ärenden för att köpa bier till gesällerna.

Den som besöker Apoteket Lejonet kan fortfarande göra bekantskap med det gyllene lejon som Waldemar Stenberg en gång så skickligt högg till för nästan 150 år sedan. Aos Jdid och Git Carlsson betjänar kunder hösten 2020. Varför apoteken benämndes efter olika djur? Lejonet, Hjorten, Svanen och Gripen var alla en gång symboler för Jesus och djuren ansågs ha magisk kraft och skydda apoteket. Foto: Peter Carlsson

Skötte han sig inte blev han uppläxad och fick en hurril. Livet som lärling var säkerligen ingen dans på rosor. Lönen var inte heller stor. Första året i tjänst fick man 40 kronor, andra 50 kronor och tredje 60 kronor. 40 kronor motsvarar ungefär 800 kronor idag (2021).

Mathällning, bakning, sömnad, saltning och syltning stod på Mathilda Stenbergs att göra-lista. Hon titulerades ”Mästarinna” av gesäller och lärlingar. För henne började dagen före klockan sex då alla skulle ha kaffe och en bit toppsocker till första frukost. Vid åtta skulle sedan den riktiga frukosten stå på bordet. Den bestod alltid av salt sill, spegesill, och fiddamad, grovt bröd med matfett som skars i tjocka skivor. Till middagen klockan tolv, serverade Mathilda i parets

Personal i Stenbergs möbelsnickeri och affär. Till höger Stenbergska gården och till vänster väggen till det som en gång var Esperssonska grynkvärnen. Foto utlånat av familjen Stenbergs familjearkiv.

bostad, salt eller färskt kött eller fisk samt soppa eller grynvälling. Eftermiddagskaffet klockan tre bjöds utan tillbehör och sedan var det gröt till kvällsmat. Förutom mathållningen skulle Mästarinnan också hålla ordning på lagret och se till att det man behövde av råvaror fanns hemma.

Det var meningen att äldste sonen Hans skulle ta över företaget, men han avled i München redan 1908, 17 dagar före fadern. Waldemars båda andra söner Gustaf Assar och Axel Frithiof var också utbildade möbelsnickerare och övertog så småningom snickeriet. Assar återvände från Göteborg till Simrishamn år 1900. De båda bröderna var vid tillfället bara drygt 20 år, så det var ett stort ansvar att axla. Men det fanns också andra bekymmer som gjorde början svår. Waldemar

hade 1905 sålt snickeriet till en snickare Rössel som inte vilade på hanen utan redan året efter satte upp ny verksamhet i Stenbergs namn, som W. Stenbergs efterträdare. Detta ledde till en namnschism som Stenbergarna till slut gick segrande ur. Rössel hade, visade det sig, satsat lite för stort och hans verksamhet hämtade sig inte efter det att Assar och Axel Frithiof den 1 april med en annons i *Cimbrishamnsbladet* förkunnade:

Härmed får vi för ärade allmänheten tillkännage att vi den 1 april i Rådmanngatan 11 börja möbleringsaffär under firma Bröderna Stenberg.

Bröderna utökade verksamheten med en möbelaffär. När Frithiof avled 1917

blev Assar ensam ägare till företaget, som under hans ledning kom att inbegripa nästan hela kvarteret mellan Stora Rådmanngatan och Yngve Östbergs väg. Familjen bodde i huset i korsningen Kristianstadvägen/Yngve Östbergs väg. Här skrev Assar, efter sina ofta långa arbetsdagar, dagbok om dagens händelser, stort som smått. Ett trettio-tal dagböcker finns bevarade, anteckningarna sträcker sig från 1938 till 1960.

Den första dagboken, trettiondedagen den 7 januari 1938, börjar på ett för Assar Stenberg karaktäristiskt vis med en beskrivning av gårdagsaftonens förströelser tillsammans med hustrun Gertrud och bäste vännen Hans Lundström. Han kommer, som oftast, sent i säng efter att man ätit middag och spelat Fia. När han vaknar skiner solen och hans tankar går genast till "boen", det vill säga Krivareboden på Stenshuvud. Han ringer Hans som är med på idén att ta sig till Stenshuvud och en halvtimme senare är de båda männen på väg. Hans Lundström var målarmästare men målade också i olja och var en skicklig tecknare.

Assar skriver:

Anhalt vid vanliga stället vid Björkenäs, över ån och ner på den hårdfrusna stranden, stegade vi iväg, lätt motvind som bet i örönsnibbarna och nästippen och så var vi snart i boen. Inställda på att inget fick hindra oss från att bada började vi med att taga temperaturen som visade -2 och +2 i strandskvalpet. En bit ålahomma, pinnar och en skopa kol i spisen töade upp nästippen. Uppiggade av kaffedoftan slängde vi kläderna, tvekan-

de sköto vi upp dörren, men lättare än någon dansör svävade vi i sol ner över den is- och snöbetäckta stranden, och vattnet sög oss till sig, och Hans på näsan och jag på ändan efter gammal vana, nu i vägen, oj, oj vad det var kallt! men väl uppkomna, o så skönt.

Assar beskriver i sina dagböcker en mängd liknande händelser. Jämt står hans håg till den älskade stranden, vinter som sommar. Kjell Jonsson, som under barndomen bodde på en gård på vägen mellan Svabesholm och Stenshuvud, berättar om hur han såg vandrarna från Simrishamn ständigt återkomma på väg ned till stranden.

Naturen spelar en mycket stor roll för välbefinnandet i Assar Stenbergs liv. Och han försöker på olika sätt beskriva den som en del av sitt vardagsliv:

Tisdag 1/3 1949

Redan på morgonen blåste det ostligt och vindstyrkan ökade mer och mer. Den våta snön for fram över gatan och kladdade på fönstren och gled ner över rutorna. Som ett orgelsus blåste vinden genom planteringens trädskronor. Mistluren tjöt och ljudet följde med vinden över staden. På e m brötos den elektriska strömmen och förblev borta. Gertrud och Ingrid blevo bjudna på kaffe vid kaffedagstid och när de kommo hem beskrevo de mycket vackert och livligt det storslagna natursceneriet nere vid hamnen där vågorna bruto mot stranden och över hamnarmarna. Vågorna slogo ända upp till tullkammaren och sköljde upp massor av sand som hindrade biltrafiken. I skenet av stearinljus förflöto kvällen.

Men det finns naturligtvis också annat som avhandlas. Firman, möbelaffären och arbetet kommer ständigt på tapeten. Och det är ett mångfasetterat arbetsliv som målas upp. Förutom snickeri av möbler och försäljning hade man också en bisyssla, som säkert levde kvar sedan föräldrarnas tid: att snickra likkistor och att handha sysslor som idag skulle ha skötts av en begravningsbyrå. Assar åker tillsammans med den anställda fröken Nilsson dessutom ofta ut på uppdrag för att inreda hem runt om på Österlen.

I november 1954 beskriver han i detalj hur arbetet som begravningsentreprenör börjar bli allt mer krävande, trots att han också tycks uppskatta arbetsuppgiften och skulle kunna tänka sig fler uppdrag. Men säger han: ”det bör vara en ung präst för att bli omtyckt så bör det vara en ung begravningsentreprenör”. Med sig på uppdragen tar han ibland sonen Frithiof.

Man skall läsa över den döde innan den bäres bort ur hemmet och vid bisättningen, läsa välsignelsen. Man skall efter gravsättningen tacka för deltagande, som helst bör inlindas med några ord med anknytning till den dödes minne. Till min glädje hör jag att Frithiof redan behärskar detta på ett fint och sympatiskt sätt till uppdragsgivarnas belåtenhet.

Januari månad är som oftast inom handelen en lugn månad medan begravningsarna verkar vara desto fler. Nästan dagligen tar Assar Stenberg emot beställningar på kistor och på att hålla begravingar. I slutet av månaden är det

dessutom dags för den årliga realiseringen. I dagboken från den 23 januari 1951 kan man läsa:

Första realisationsdagen med mycket folk på förmiddagen, men minskande antalet uppåt dagen. Självt var jag ej i tillfälle att expediera realisationsvaror för åt 2 håll sålde jag kistor. De döda voro för mig obekanta. Därtill sålde jag en matsalsmöbel till Lasse Persson, Bästekille, som betalades kontant. Dagskassan blev något över 3 000 kronor.

På kvällen, samma dag, hör en försäljare av sig. Han har etablerat sig på Hotell Svea för att visa upp sina varor dagen efter. Men nu vill han bjuda Assar på middag och då denne är ensam hemma under kvällen tackar han ja och det blir en sen kväll. Dagen efter blir det visning och även om det inte verkar finnas så mycket pengar i kassan måste man inhandla en del:

Detta är just inte något trevligt uppdrag och ett svårt problem. Att avhålla sig från att köpa är omöjligt när det visas nyheter som man måste ha för att kunna vara med och en del äro nödvändiga för att komplettera lagret. I dessa dagar då varorna stigit i pris och kommer att stiga ytterligare är det välbetänkt att ha stort lager men det ska betalas och man vet inte vad framtiden har med sig.

Den 22 juni 1950 är förberedelserna av utställningen ”Idyll och möbelkonst” i full gång. Assar Stenberg skriver i sin dagbok:

Ingrid har varit i farten med att möblera hela dagen ända till kl 9 på kvällen då hon

Frithiof Stenberg agerar försäljare av gardiner i möbelaffären. Kunden gestaltas av systemen Ingrid som utbildade sig till inredningsarkitekt och som brukade iordningställa sommarutställningar i familjens möbelaffär. Foto utlånat av familjen Stenbergs familjearkiv.

och jag trötta men belåtna gingo från affären. Helt ha vi gått upp i arbetet så att vi ha känt oss besvärade av att bli avbrutna.

I dagboksanteckningarna från den 1 juli är Assar missnöjd med att besöksinvasionen han hoppats på har uteblivit. Men dagarna som följer, visar det sig, ska besöksstalet slå rekord. Kanske beroende på den goda pressen som utställningen fått.

Journalisten Lars Håkansson som skrev för Ystadtidningen *Aurora* beskriver entusiastiskt den 2 500 kvadratmeter stora utställningen ”Idyll och möbelkonst” som visades sommaren 1950. Möbelmiljöerna

ackompanjeras av konstverk målade av kända Österlenkonstnärer. Interiörerna visar möbler för barnfamiljer, ungdomarna, det nyaste inom möbelkonsten, stilmöbler och möbler för sportstugan.

Här lämnar vi Assar Stenberg med sina dagboksfunderingar. Möbelaffären kom att hålla i gång, med sonen Frithiof som siste ägare, fram till några år in på 1970-talet.

I lokalerna flyttade efter att möbelaffären lagt ned Brunks skoaffär in och till slut under en kortare tid den livsmedelsaffär, där den troligtvis anlagda branden som ödelade gården startade.